

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

DOI: 10.21547/jss.1651880

Tuna Vilayeti Basınında Eğitim: *Tuna* Gazetesi Üzerinden Bir Yerel Eğitim Tarihi Okuması (1905-1907)

Education in the Press of the Tuna (Danube) Province: A Local Education History Reading Through Tuna Newspaper (1905-1907)

Emrah Berkant PATOĞLU^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5933-3024

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 5 Mart 2025

Kabul tarihi: 26 Haziran 2025

Anahtar Kelimeler:

Tuna gazetesi,

Eğitim tarihi,

Yerel basın,

Osmanlı Devleti,

Tuna Vilayeti.

ÖZ

Basın, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde önemli bir unsur olmuştur. 1831 yılında II. Mahmut Dönemi'nde yayımlanan ilk Osmanlı gazetesi Takvîm-i Vekâyi', devlet ve toplum arasında bir köprü görevi görmüştür. Takvîm-i Vekâyi' ve onu takip eden diğer Osmanlı gazeteleri, halkı bilgilendirme ve devlet politikalarını duyurma işlevlerinin yanı sıra zamanla kamuoyunun görüş ve tepkilerini de yansıtarak çift yönlü bir iletişim kanalı oluşturmuştur. Böylece basın, devletin modernleşme sürecinde önemli bir rol oynamış ve toplumun farklı kesimlerine ulaşarak bilgilendirme ve bilinçlendirme görevini yerine getirmiştir. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde basının gelişimine yönelik önemli adımlar atılarak kamuoyu oluşturma ve bilgilendirme işlevleri güçlendirilmiştir. Bu sayede Osmanlı basını, toplumun farklı kesimlerine hitap eden ve sosyal değişimleri yansıtan bir platform hâline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, II. Abdülhamit Dönemi'nde yayın hayatına dâhil olan *Tuna* gazetesinde yer alan eğitimle ilgili haberleri incelemektir. Bu bağlamda, çalışma, *Tuna* gazetesinin 1905-1907 yılları arasındaki eğitim haberlerini analiz ederek dönemin eğitim gündemini ve yerel bir vilayet gazetesinin bu konudaki rolünü ortaya koymayı amaçlamakta; böylece merkezi kaynaklara ek olarak yerel basın aracılığıyla Osmanlı eğitim tarihine yeni bir perspektif sunulmaktadır. Bu amaç kapsamında doküman analizi yoluyla elde edilen veriler, nitel araştırma türlerinden içerik analizi yöntemi ile incelenmiş ve değerlendirilmiştir. İnceleme neticesinde *Tuna* gazetesinde eğitimle ilgili toplam 286 haber tespit edilmiştir. Bu haberlerin %42,66'sı "Eğitim Politikaları ve Reformları", %33,57'si "Eğitimin Yönetimi", %23,78'i ise "Uluslararası Eğitim Haberleri" kapsamında tasnif edilmiştir. Bu haberlerden hareketle II. Abdülhamit Dönemi'nde eğitimle ilgili yapılan reformlar ve düzenlemeler, eğitim politikaları, eğitim yönetimi, azınlık ve yabancı okullarından uluslararası eğitim haberlerine kadar geniş bir alanda çeşitli bilgiler elde edilmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: March 5, 2025

Accepted: June 26, 2025

Key Words:

Tuna Newspaper,

Education history,

Local press,

Ottoman Empire,

Danube Province.

ABSTRACT

The press played a significant role in the modernization process of the Ottoman Empire. The first Ottoman newspaper, Takvîm-i Vekâyî, published in 1831 during the reign of Sultan Mahmut II, served as a bridge between the state and society. Takvîm-i Vekâyî and subsequent Ottoman newspapers, in addition to their functions of informing the public and disseminating state policies, gradually evolved into a two-way communication channel by reflecting public opinion and reactions. Thus, the press played a crucial role in the state's modernization efforts, reaching various segments of society and fulfilling the task of informing and raising awareness. During the Tanzimat and Constitutional periods, significant steps were taken to develop the press, strengthening its functions of public opinion formation and information dissemination. Consequently, the Ottoman press became a platform appealing to diverse societal groups and reflecting social changes. The aim of this study is to examine education-related news published in the *Tuna* newspaper, which entered publication during the reign of Sultan Abdulhamit II. In this context, data obtained through document analysis were examined and evaluated using content analysis, a qualitative research method. As a result of the analysis, a total of 286 education-related news items were identified in the *Tuna* newspaper. Of these news items, 42.66% were classified under "Education Policies and Reforms," 33.57% under "Education Management," and 23.78% under "International Education News." Based on these news items, various insights were gained covering a wide range of topics related to education during the Abdulhamit II Era, including reforms and regulations, education policies, education management, and international education news from minority and foreign schools.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: emrahberkant@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman Empire continued its existence as a state that spread over vast territories and incorporated many nations. The press plays an important role in understanding the social and political changes in the late Ottoman period. As is known, the press emerged in the Ottoman Empire in the early 19th century under the influence of developments in the West, and *Takvim-i Vekayi*, published in 1831 during the reign of Mahmut II, took its place in the literature as the first Turkish newspaper. The spread of the press in Ottoman society increased the public's access to information and contributed to the formation of public opinion. Newspapers published in this period generally became important tools that supported the state's modernization efforts and informed the public.

The late 19th and early 20th centuries were a challenging period for the Ottoman Empire. During the reign of Abdulhamit II (1876-1909), the Ottoman Empire underwent political and social transformations due to domestic and foreign policies. In this process, the Balkans became the center of independence movements with the weakening of the Ottoman Empire. Balkan Revolts emerged as resistance against the Ottoman rule in various regions.

The Herzegovina Rebellion between 1875-1878, followed by the Serbian and Montenegrin revolts, shook the Ottoman Empire's sovereignty in the Balkans. These rebellions led to the Ottoman-Russian War of 1877-1878 (War of 93) and with the Treaty of Ayastefanos signed at the end of the war, the Ottoman Empire lost its influence in the Balkans to a great extent. With this treaty, Bulgaria became an autonomous principality. However, this treaty was not accepted by the Western states and was reorganized at the Berlin Congress. With the Treaty of Berlin, Bulgaria remained an autonomous principality under the Ottoman Empire, but acted as a de facto independent state. In 1908, the Principality of Bulgaria declared its independence and became the Kingdom of Bulgaria. This declaration of independence was recognized by the Ottoman Empire and Bulgaria took its place in the international arena as an independent state.

These revolts, which were shaped by the internal problems of the Ottoman Empire as well as the influence of great powers, have gone down in history as important events that changed the borders of the state. In the early 20th century, secession movements from the Ottoman Empire gained momentum in the Balkans. During this period, the press was busy forming public opinion during the operations against the rebellions in the Balkans. Political events in this period were also followed through various media organs. In this context, the *Tuna* newspaper was an important publication that reflected the social and political developments in the Balkans, especially in the last periods of the Ottoman Empire.

Tuna newspaper started to operate in Ruse on September 14, 1905. The first 90 issues of the newspaper, which was published every day except Sundays and provided news in Turkish for Muslims, were published in 1905, issues 91-387 in 1906 and issues 388-415 in 1907. After issue 415, *Tuna* newspaper was suspended for a while and resumed on October 13, 1909 with issue 416 and said goodbye to its publication life with issue 464 dated January 1, 1910.

The aim of this study is to analyze the news about education in the *Tuna* newspaper, which was published during the reign of Abdulhamit II. Within the scope of this purpose, the data obtained through document analysis were analyzed and evaluated by content analysis method, one of the qualitative research types. As a result of the analysis, a total of 286 news about education were identified in *Tuna* newspaper. Of these news, 42.66% were classified under "Education Policies and Reforms", 33.57% under "Management of Education" and 23.78% under "International Education News". Based on these news items, various information has been obtained in a wide range of areas ranging from reforms and regulations regarding education during the reign of Abdulhamit II, educational policies, educational administration, minority and foreign schools to international education news. In this context, based on the news reflected in the newspaper, it is understood that political instability, economic problems and social tensions negatively affected the education system in the early 20th century, when political, economic and social changes were intense in the Ottoman Empire. Wars and internal rebellions led to the closure of schools, the conscription of teachers and difficulties in the provision of educational materials. Modernization and innovative approaches came to the fore during the reign of Abdulhamit II, but social conservatism and inadequate physical conditions reduced the quality of education. Minority and foreign schools played an important role in the spread of nationalist ideas, while the Ottoman government focused on efforts to create a national identity in education. Challenges such as inadequate physical conditions, financing problems and the need for qualified teachers sometimes hindered the development of education, but despite this, efforts were made to increase the contribution of society to education. *Tuna* Newspaper has been an important source reflecting the educational transformations in the Ottoman Empire and around the world. In this process, the Ottoman Empire and other countries took important steps towards modernization and scientific progress in their education systems.

In conclusion, publications such as the *Tuna* newspaper served as a mirror of the social and political changes in the late Ottoman Empire. A detailed analysis of the news about education has helped to understand the educational policies and practices of Abdulhamit II. In this context, the function and importance of the press in the historical process has been emphasized once again and a reference has been created for future similar studies.

Giriş

Osmanlı Devleti, geniş topraklara yayılan ve birçok milleti bünyesinde barındıran bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan toplumsal ve siyasi değişimlerin anlaşılmasında basın önemli bir rol oynamaktadır. Bilindiği üzere Osmanlı'da basın, 19. yüzyılın başlarında Batı'daki gelişmelerin etkisiyle ortaya çıkmış ve 1831 yılında II. Mahmut zamanında yayımlanan Takvîm-i Vekâyi' ilk Türkçe gazete olarak literatürdeki yerini almıştır (Akbulut, 2013, s. 36; Topuz, 2003, s. 15; Topuz, 1973, s. 5). Bu gazete, o dönem için devletin resmi yayın organı olarak halkı bilgilendirme amacı taşımıştır (Topuz, 1973, s. 6-7; Topuz, 2003, s. 15-17). Takvîm-i Vekâyi'nin ardından, 1840 yılında Ceride-i Havadis adlı özel bir gazete yayımlanmaya başlanmış ve ardından birçok gazetenin yayımlanma süreci başlamıştır (Topuz, 2003, s. 17-50; Topuz, 1973, s. 8). Basının Osmanlı toplumunda yaygınlaşması, halkın bilgiye erişimini artırmış ve kamuoyunun oluşmasına katkı sağlamıştır (Koloğlu, 2006, s. 25-30). Basın, aynı zamanda Osmanlı aydınlarının fikirlerini yayma ve tartışma platformu olarak da etkin bir rol üstlenmiştir. Özellikle Tanzimat Dönemi ile birlikte gazetecilik faaliyetleri hız kazanmıştır (İnuğur, 1978, s. 188-238; Akbulut, 2013). Bu dönemde yayımlanan gazeteler, genellikle devletin modernleşme çabalarını destekleyen ve halkı bilgilendiren önemli araçlar hâline gelmiştir.

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları Osmanlı Devleti için zorlu bir süreç olmuştur. Bu süreçte, II. Abdülhamit'in saltanatı (1876-1909) sırasında, iç ve dış politikanın da etkisiyle Osmanlı Devleti siyasi ve sosyal dönüşümler yaşamıştır. Basına sıkı sansür uygulanmış, birçok gazete kapatılmış ve basın üzerinde ciddi kısıtlamalar getirilmiştir (Koloğlu, 1992, s. 43-50; Koloğlu, 2006, s. 61-62). Öte yandan modernleşme çabaları kapsamında eğitim ve teknolojik yenilikler teşvik edilmiştir. Bu süreçte Balkanlar, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte bağımsızlık hareketlerinin merkezi hâline gelmiştir. Balkan İsyanları, çeşitli bölgelerde Osmanlı yönetimine karşı direnişler olarak ortaya çıkmıştır. 1875-1878 yılları arasında yaşanan Hersek İsyanı ve ardından gelen Sırp ve Karadağ isyanları, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hâkimiyetini sarsmıştır (Çakmak, 2003; Gümüş ve Yüksel, 2020, s. 44). Bu isyanlar, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na (93 Harbi) yol açmış ve savaş sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Balkanlardaki nüfuzunu büyük ölçüde kaybetmiştir (Gencer, 1991, s. 225; Halaçoğlu, 2002b, s. 557). Bu antlaşmayla Bulgaristan da özerk bir prenslik hâline gelmiştir (Gencer, 1991, s. 225). Ancak söz konusu antlaşma Batılı devletler tarafından kabul edilmemiş ve Berlin Kongresi'nde yeniden düzenlenmiştir. Berlin Antlaşması ile Bulgaristan Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik olarak kalmış ancak fiilen bağımsız bir devlet gibi hareket etmiştir (Gencer, 1992, s. 516-517). 1908 yılında Bulgaristan Prenslığı bağımsızlığını ilan ederek Bulgaristan Krallığı adını almıştır (Armaoğlu, 1997, s. 625). Bu bağımsızlık ilanı Osmanlı Devleti tarafından tanınmış ve Bulgaristan bağımsız bir devlet olarak uluslararası arenada yerini almıştır (Uçarol, 1985, s. 412).

Balkan isyanları, Osmanlı Devleti'nin iç sorunlarının yanı sıra büyük güçlerin de etkisiyle şekillenmiş ve devletin sınırlarını değiştiren önemli olaylar olarak tarihe geçmiştir. 20. yüzyılın başlarında Balkanlarda Osmanlı Devleti'nden ayrılma hareketleri hız kazanmıştır. 1912-1913 yıllarında yaşanan Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hâkimiyetinin sona ermesine neden olmuştur (Halaçoğlu, 2002a, s. 543). Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikaları Balkanlardaki ülkelerin bağımsızlık mücadelesini etkileyen önemli faktörler olmuştur. Basın ise bu süreçte Balkanlardaki isyanlara karşı müdahaleler sırasında kamuoyu oluşturmakla meşguldü (Gümüş ve Yüksel, 2020, s. 38). Bu dönemdeki siyasi olaylar çeşitli yayın organları aracılığıyla da takip edilmiştir. Bu bağlamda *Tuna* gazetesi, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde özellikle Balkan coğrafyasında yaşanan toplumsal ve siyasi gelişmeleri yansıtan önemli bir yayın organı olmuştur.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırma; Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde yayımlanmaya başlayan *Tuna* gazetesinden hareketle o dönemin eğitim politikalarının, toplumsal yapıların ve eğitimde modernleşme sürecinin basına yansımalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç kapsamında incelenen *Tuna* gazetesi sayılarında şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Osmanlı Devleti'nin Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde eğitim politikaları nasıldı?
- Eğitim politikaları ve yönetimi basına nasıl yansıdı?
- Dönemin siyasî konjonktürü eğitim faaliyetlerini ne şekilde etkiledi?
- Uluslararası siyasî gelişmelerin ülkelerin eğitim faaliyetlerine etkisi nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma doküman analizine dayalı nitel bir yöntemle gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalar; gözlem, mülakat ve doküman analizi gibi veri toplama yöntemlerini kullanarak algıların ve olayların doğal ortamlarında detaylı ve bütüncül bir biçimde incelenmesini sağlar. Bunun yanı sıra sosyal olguları kendi bağlamlarında anlamayı ve araştırmayı amaçlayan, kuram oluşturmaya dayanan bir yaklaşımı benimser (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 37). Araştırma dünyasında temel ve ilk başvurulmuş yöntemlerden biri olan nitel yöntemler; insanların ne yaptıklarını ne düşündüklerini ne bildiklerini ve ne hissettiklerini derinlemesine anlamak için kullanılır. Bu kapsamda gözlem, bireylerin davranışlarını ve etkileşimlerini doğal ortamlarında incelemeye olanak tanırken; mülakatlar, bireylerin kendi ifadeleriyle bilgi ve deneyimlerini aktarmalarını sağlar. Doküman analizi ise yazılı kaynakların sistematik olarak değerlendirilmesine dayanır (Patton, 2018, s. 145). Araştırma sonunda elde edilen veriler, betimsel ve içerik analizine tabi tutulur. Betimsel analiz, verilerin yüzeysel işlenmesini sağlarken, içerik analizi, verilerin derinlemesine incelenerek ardındaki kavram ve temaların ortaya çıkarılmasını amaçlar (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 243). Ayrıca, dokümanlardaki kavramlar ve kelimeler analiz edilerek tablolara dönüştürülür (Cohen vd., 2021, s. 675).

Bu araştırmada; Osmanlı Devleti'nde II. Abdülhamit Dönemi'nde eğitimin basına yansımaları ve basının eğitime olan katkıları, *Tuna* gazetesi üzerinden detaylı bir şekilde ele alınmış ve veriler bütüncül bir yaklaşımla sunulmuştur.

Araştırma Dokümanları

Araştırmanın veri kaynaklarını *Tuna* gazetesinin R. 1 Eylül 1321-31 Kânunusani 1322 (14 Eylül 1905-13 Şubat 1907) tarihleri arasında yayımlanan toplam 415 sayının 382'si oluşturmaktadır. Bu yazılı belgeler Hakkı Tarık Us arşivinde yer alan *Tuna* gazetesi koleksiyonundan elde edilmiş olup söz konusu koleksiyonun yanı sıra Milli Kütüphane Dijital Kütüphane Sistemi Arşivi ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Dijital Koleksiyonu da taranmış ancak 1, 2, 3, 4, 8, 9, 19, 21, 22, 23, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 64, 71, 79, 85, 89, 126, 136, 148, 153, 209, 264, 274, 288, 299, 316 ve 317 numaralı sayıların yanı sıra yayımına bir süre ara verilip daha sonra tekrar devam ettiği dönemki 416-464 arasındaki sayılara söz konusu koleksiyon ve arşivlerde yer almadığı için ulaşılamamıştır.

Çalışma arşiv ve dokümanlara dayalı olarak hazırlandığı için etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Dokümanların Analizi

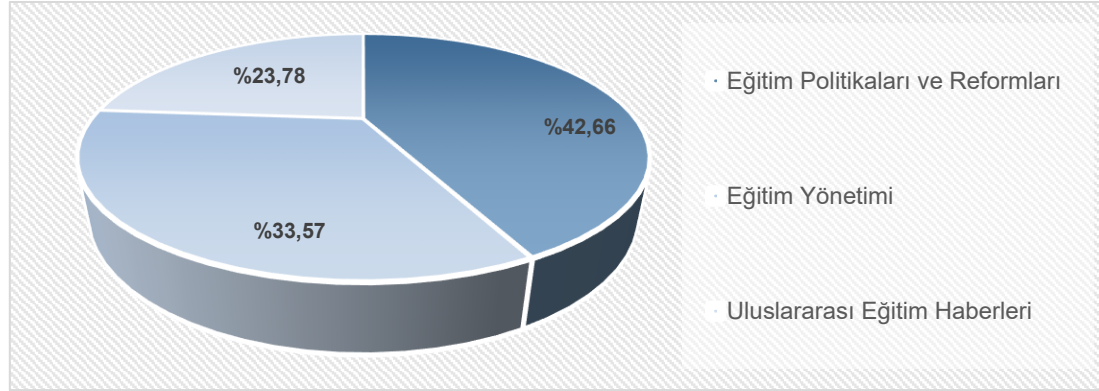
Bu araştırmada veriler, içerik analizi yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir. İçerik analizi; metinler veya iletişim biçimlerinin belirli kelimeleri, temaları veya desenleri belirlemek

ve nicel olarak değerlendirmek için kullanılan bir araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 267). Bu yöntem, tekrarlanan desenleri ve temaları analiz ederek belirli bir olgunun derinlemesine anlaşılmasını amaçlar. İçerik analizi, yazılı metinlerden görsel materyallere, ses kayıtlarından video içeriklerine kadar geniş bir veri setine uygulanabilir. Analiz sürecinde, veriler öncelikle kodlanır; ardından temalar ve kategoriler oluşturularak detaylı bir incelemeye tabi tutulur (Cohen vd., 2021, s. 9). Nitel ve nicel analizleri içeren bu süreçte, nitel analizler temaların anlam ve bağlamını incelerken, nicel analizler ise frekans ve desenlerin sayısal dökümünü ortaya koyar (Cohen vd., 2021, s. 47). İçerik analizi, sosyal bilimlerden iletişime, psikolojiden eğitime kadar birçok alanda kullanılarak metinlerin altında yatan anlamları açığa çıkarmada güçlü bir araç olarak öne çıkar.

Bu araştırma; Osmanlı Devleti’nde II. Abdülhamit Dönemi’nde Balkanlarda ve uluslararası camiada eğitime dair verilerin basına nasıl yansındığını ve basının eğitim üzerindeki etkilerini analiz etmek üzere *Tuna* gazetesi üzerinden yürütülmüştür. İlk olarak gazetenin mevcut 382 sayısı incelenmiş ve eğitime dair haberler günümüz alfabesine çevrilmiştir. Haberlerin bulunduğu gazetelerin tarihleri ise Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu vasıtasıyla miladi takvime dönüştürülmüştür. Transkribe edilmiş veriler, Microsoft Excel kullanılarak temalar ve kategoriler hâlinde düzenlenmiştir. Yapılan bu düzenlemeler, bağımsız denetleyiciler tarafından gözden geçirilmiş ve doğruluğu onaylanmıştır. Bu aşamanın ardından, elde edilen veriler bilimsel araştırma ilkeleri doğrultusunda analiz edilmiştir. Analiz sürecinde kategoriler yeniden gözden geçirilerek doğruluğu bir kez daha tasdik edilmiştir.

Bulgular ve Yorumlar

Tuna gazetesinde eğitime dair yer verilen haberlerin yüzdelik dağılımı aşağıdaki şekilde gösterilmektedir:

Şekil 1: Eğitime İlişkin Haberın Yüzdelik Dağılımı

Şekil 1’de görüldüğü üzere tespit edilen haberler içerisinde en fazla haber %42,66 ile “Eğitim Politikaları ve Reformları”na yönelik olarak yayımlanmıştır. Bunu %33,57 ile “Eğitim Yönetimi”, %23,78 ile de “Uluslararası Eğitim Haberleri” takip etmektedir.

Tuna Gazetesinin Tanıtımı ve Muhtevası

Tuna gazetesi; adından da anlaşılacağı üzere, 1864 yılında Vidin, Silistre ve Niş vilayetlerinin birleştirilmesiyle kurulan Tuna vilayetinde faaliyet göstermeye başlamıştır (Koloğlu, 2006, s. 31; Maxim, 2012). Osmanlı Devleti için hem askerî hem de ticarî faaliyetlerin yürütülmesinde stratejik bir öneme sahip olan Tuna’nın, ilk valisi Mithat Paşa da Osmanlı eğitim ve basın faaliyetlerinde önemli birçok yeniliğe imza atmıştır (Maxim, 2012). Söz konusu yeniliklerden birisi şüphesiz devletin ilk resmi vilayet gazetesi olan “Tuna Vilayet Gazetesi”nin yayımlanması olmuştur (Kocabaşoğlu, 1991, s. 143; Buzpınar, 2024). 3 Mart

1865 tarihinde Türkçe ve Bulgarca olarak yayımlanmaya başlayan gazetenin yayın hayatı 1 Haziran 1877 tarihinde sona ermiştir (İbrahimov, 2016, s. 82-94). Fakat Tuna'da basın faaliyetleri bununla sınırlı kalmamıştır. R. 1 Eylül 1321 (14 Eylül 1905) tarihine gelindiğinde basın faaliyetleri yeniden başlamış ve Rusçuk'ta pazar günleri dışında her gün yayımlanarak Müslümanlara yönelik Türkçe haberler sunan *Tuna* gazetesi yayımlanmıştır. Gazetenin ilk 90 sayısı 1905 yılında, 91-387 arası sayıları 1906 yılında ve 388-415 arası sayıları ise 1907 yılında yayımlanmıştır. 415. sayıdan itibaren yayımına bir süre ara verilen *Tuna* gazetesi 13 Ekim 1909 tarihinde 416. sayıyla kaldığı yerden devam etmiş ve 1 Ocak 1910 tarihli 464. sayıyla yayın hayatına veda etmiştir (Narinç, 2021, s. 195).

Basım ve yayımı Rusçuk Drobinyak Matbaasında gerçekleşen *Tuna* gazetesinin mesul müdürlüğü Mehmet Teftiş tarafından üstlenilmiştir. Her nüshası 4 sayfadan oluşan gazetenin 416. sayısına kadar mizanpajında herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Her nüshanın ilk sayfasındaki isim klışesinin etrafında yer alan bilgiler arasında gazetenin yayına başladığı tarih, ilgili sayının yayımlandığı tarih ve gün (Hicrî ve Rûmî), sayı, adres, abonelik ve perakende ücretleri ve tatil gününe ilişkin bilgiler mevcuttur. Adres kısmında idare merkezi Rusçuk'ta bulunan gazetede yayımlanmak üzere gönderilen mektupların idare namına gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir. Eğer ilan verilecekse ilanların her bir sırasından 50 santim ücret alınacağı ifade edilmiştir. Tanesi 5 santimden satılan gazetenin abonelik ücreti Bulgaristan'da yıllık 15 frank, diğer memleketlerde ise 30 frank olarak belirlenmiştir. Altı aylık abonelik ücretleri ise Bulgaristan'da 8 frank, diğer memleketlerde 16 frank olarak belirlenmiş olup 416. sayıya kadar fiyatlarda bir değişikliğe gidilmemiştir. Abonelik ücreti ödenmedikçe gazete gönderilmeyeceği de açıkça belirtilmiştir.

Her ne kadar pazar günleri dışında her gün yayımlanacağı belirtilse de zaman zaman yayın işi sekteye uğramıştır. Ayrıca bazı sayılarda numaralar ve/veya tarihler sehven bir önceki sayının aynısı yazılmıştır. Yayımlandığı günden itibaren ulusal ve uluslararası siyasi, sosyal, edebi ve kültürel konulara ilişkin haberler sunan *Tuna* gazetesi, Osmanlı'nın son dönemlerindeki basın faaliyetlerinin ve toplumsal değişimlerin bir aynası olarak hizmet vermiştir. 1 Ocak 1910 tarihli 464. sayısıyla yayın hayatı sona eren gazete, Osmanlı basın tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur (Narinç, 2021, s. 195).

Dönemin Siyasî ve Sosyoekonomik Durumunun Eğitime Yansıması

20. yüzyıl başları Osmanlı Devleti için yoğun siyasi, ekonomik ve sosyal değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde Osmanlı Devleti siyasi olarak iç ve dış baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Sahip olduğu toprakların büyük kısmı işgal altındayken merkezi otorite zayıflamış ve buna bağlı olarak çeşitli ayaklanmalarla mücadele edilmiştir. İç siyasi krizlerin yanı sıra dış baskılar da artmıştır (Ortaylı, 2014, s. 39). 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte anayasal düzene geri dönmüş, ancak bu durum siyasi istikrarsızlıkları tamamen ortadan kaldıramamıştır (Ortaylı, 2014, s. 71). Öte yandan ekonomik olarak da devlet ciddi mali sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. 19. yüzyılın sonlarında başlayan dış borçlanma süreci, 20. yüzyılda devam etmiş ve Düyun-u Umumiye İdaresinin kurulmasına yol açmıştır (Ortaylı, 2014, s. 104; Pamuk, 2012, s. 203). Tarım ve el zanaatlarına dayalı bir yapıya sahip olan Osmanlı ekonomisi, sanayileşme sürecinde geri kalmıştır. Dolayısıyla bu durum, ekonomik verimliliği düşürmüş ve halkın genel refah seviyesini olumsuz etkilemiştir.

Çok etnikli ve dinli bir yapıya sahip olan Osmanlı toplumundaki bu çeşitlilik, toplum içinde çeşitli sosyal ve kültürel dinamiklerin oluşmasına neden olmuştur. Ancak özellikle milliyetçilik akımının yayılmasıyla birlikte etnik ve dini gruplar arasında gerginlikler artmıştır (Zürcher, 2004, s. 102). Bu gerginlikler, devletin sosyal bütünlüğünü tehdit etmiş ve ayrılıkçı hareketlerin doğmasına zemin hazırlamıştır (Zürcher, 2004, s. 155).

20. yüzyıl başlarındaki bu siyasi, ekonomik ve sosyal koşullar Osmanlı eğitim sistemi üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Siyasi istikrarsızlıklar ve savaşlar; eğitim kurumlarının faaliyetlerini olumsuz etkilemiş, kimi zaman mekteplerin kapatılmasına ve muallimlerin askere alınmasına neden olmuştur (Somel, 2010, s. 41). Bu durum hâliyle eğitim hizmetlerinin aksamasına ve eğitim kalitesinin düşmesine yol açmıştır. Ayrıca yetersiz mali kaynaklar, mekteplerin fiziki koşullarının zayıflamasına ve eğitim materyallerinin temininde zorluklar yaşanmasına neden olmuştur (Somel, 2010, s. 151). Bunun yanı sıra halkın ekonomik durumu da doğal olarak eğitim erişimini kısıtlamıştır.

Sosyal yapının çeşitliliği ve yaşanan bu durumlardan meydana gelen gerginlik, eğitim sisteminde de yansımaları bulmuştur. Farklı etnik ve dini grupların eğitim ihtiyaçları ve beklentileri farklılık göstermiştir. Bu durum, eğitimde standartlaşma ve eşitlik sağlama çabalarını zorlaştırmıştır. Ayrıca milliyetçilik akımlarının etkisiyle müfredatta da değişiklikler yapılmış ve Osmanlı kimliği vurgulanmaya çalışılmıştır (Taşdemirci, 2021, s. 20). Diğer yandan Batı'daki eğitim sistemleri örnek alınarak eğitimde modernleşme ve reform çalışmalarına da ağırlık verilen Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile başlayan modernleşme süreci, 20. yüzyılın başlarında hız kazanmıştır. Yeni mektepler açılmış, müfredatlar yenilenmiş ve eğitimde laikleşme çabaları artırılmıştır (Çelenk, 2008, s. 372). Ancak bu reformlar da ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle istenilen etkiyi tam anlamıyla yaratamamıştır.

Osmanlı Devleti'nin 20. yüzyıl başlarındaki eğitim sistemi, devletin genel olarak zayıflama süreciyle zorlu bir dönem geçirmiştir. Özellikle Balkanlarda yaşanan olaylar, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki kontrolünü zorlaştırmış ve bu da eğitim sistemlerini etkilemiştir. Nitekim bu süreç dönemin süreli yayınlarına da yansımıştır.

Eğitim Politikaları ve Reformlarının *Tuna* Gazetesine Yansıması

19. yüzyılda Osmanlı Devleti; modernleşme çabalarının bir parçası olarak eğitim sisteminde kapsamlı reform çalışmaları başlatmış, modern eğitim veren pek çok yeni eğitim kurumu açmış ve mevcut eğitim politikalarında önemli değişiklikler yapmıştır. Eğitim politikaları ve reformlarına ilişkin *Tuna* gazetesinde toplam 122 haber tespit edilmiştir. Bu haberler; eğitimle ilgili çeşitli düzenlemeler, yeni eğitim kurumlarının açılması, sanat ve zanaat eğitimi, kız çocuklarının eğitimi, eğitimde karşılaşılan sorunlar, öğrenci hareketleri ve protestolar, azınlık ve yabancı mektepleri, eğitimde millîlik gibi eğitim politikalarına yönelik olarak gazetede yerini almıştır.

Tuna gazetesinin yayımlandığı dönem olan II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909), Osmanlı eğitim sisteminde önemli dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde, modernleşme ve merkezîyetçilik politikaları doğrultusunda eğitimde mütemadiyen düzenlemeler yapılmıştır (Kodaman, 1991). Özellikle İsmail Gaspıralı tarafından başlatılan usul-ü cedit hareketi, Osmanlı toplumunda eğitimde yenilikçi bir yaklaşım getirmiştir. Gaspıralı İsmail Bey, Osmanlı toplumunun eğitimde yaşamış olduğu zorlukları gözlemleyerek okuma yazma becerilerini hızla kazanmalarını sağlayacak bir yöntem geliştirmiştir (Kırımlı, 1996, s. 392). Bu yöntem, öğrencilerin fonetik usulle okuma yazma becerilerini geliştirmelerini amaçlamış ve ilk mektebi 1884 yılında açmıştır (Kırımlı, 1996, s. 392-394). Oldukça uzun zamandır süregelen sistemi köklü bir şekilde değiştirmek, kolay kabul edilebilir bir durum değildir. Nitekim usul-ü cedide göre eğitime de başlangıçta hocalar tereddütlerle yaklaşmıştır. Bu durumda yenilik taraftarları devreye girerek esasen bu sistemin ne kadar kolay olduğuna ve hocaların çalışmaları üzerine sistemin birkaç günde anlaşılabilecek olmasına yönelik gazetede yazılar kaleme alınmıştır. Ayrıca usul-ü cedide göre eğitim veren mekteplere hükümetin de destek verdiği belirtilerek toplum bu konuda teşvik edilmeye çalışılmıştır (Mekatib, 13 Haziran

1321, 236, s. 3; Aferin Baylar Köylü Amcalar, 5 Teşrinievvel 1321, 30, s. 3). Bu konuda muktedir hocaların bulunup istihdam edilmesi hususunda da yine gazeteden destek alınmış ve ilanlar yayımlanmıştır (İlanat, 21 Temmuz 1321, 265, s. 4).

Sultan II. Abdülhamit'in uygulamış olduğu eğitim politikalarından birisi de ülke çapında mektep sayısını artırmak olmuştur. II. Abdülhamit, merkeziyetçi bir eğitim politikasını benimseyerek Maarif Nezaretinin yetkilerini artırmış ve her vilayette maarif müdürlükleri kurarak eğitim sistemini daha etkin ve denetimli hâle getirmiştir (Kodaman, 1991, s. 38-44). Eğitim yatırımlarıyla vilayet merkezlerinde ve taşrada birçok yeni mektep inşa edilmiştir. Bu süreçte özellikle iptidai ve rüştiye mekteplerinin sayısının artırılmasına önem verilmiş ve eğitimin devletin sahip olduğu toprakların geneline yayılması amaçlanmıştır (Kodaman, 1991). Açılacak olan yeni mektepler ve programları hakkında halk da bilgilendirilerek kimi zaman maddî manevî halk desteği de sağlanmıştır (Mekatib Küşadı, 17 Nisan 1321, 190). Öyle ki Rusçuk Sancağına bağlı Büyük Orhan Köyünde yaşayan Muhtar Muavini Hacıoğlu Ömer Ağa'nın, okuma-yazmanın önemini fark ederek köyünde bir iptidai mektebi açma girişiminde bulunması ve Rusçuk'tan Abdullah Efendi'yi muallim olarak tutması, bunun yanı sıra gerekli kitapları temin etmek için bizzat Rusçuk'a gitmesi bu hususa önemli bir örnek teşkil etmektedir (Aferin Ömer Ağa, 14 Teşrinisani 1322, 359, s. 3).

Mektepler yalnız devlet memuru yetiştirmek amacıyla değil, devletin sanayileşme politikaları kapsamında kalifiye elemanlar yetiştirmek amacıyla da açılmıştır. Bu kapsamda sanat ve zanaat eğitimi, dönemin önemli gelişmeleri arasında yer almıştır. Aydos, Hacıoğlu Pazarcık, Dobrice ve Sofya gibi yerlerde çiftçilik, kilimcilik, kunduracılık, terzilik, doğramacılık gibi zanaatların yanı sıra resim gibi alanlarda sanat ve sanayi mektepleri açılmıştır (Kunduracılık Mektebi, 23 Eylül 1321, 20, s. 4; Büyük Bir Ticaret Mektebi, 29 Eylül 1322, 325, s. 2; Çiftçilik Mektebi, 30 Kânunuevvel 1321, 101, s. 3; İcmal-i İktisadi, 15 Teşrinievvel 1321, 39, s. 2; Çocuğum Sanatsız Kalmasın, 28 Eylül 1321, 24, s. 1; Demiryolu Mektebi, 6 Teşrinievvel 1321, 31, s. 3; Kilimcilik Mektebi, 9 Şubat 1321, 133, s. 2; Kunduracılar Mektebi, 30 Teşrinievvel 1322, 350, s. 1-2; Mamulat-ı Osmaniye, 8 Nisan 1321, 181, s. 1-2; Medariste, Mekatibde..., 17 Kânunusani 1322, 404, s. 1-2; Orhaniye'de Terzi Mektebi, 20 Teşrinievvel 1321, 43, s. 2; Resim Mektebi, 16 Eylül 1322, 314, s. 4; Rusçuk Doğramacı Mektebi, 21 Teşrinievvel 1321, 44, s. 2; Rusçuk Kimyahaneler Açılması, 28 Teşrinievvel 1321, 50, s. 2; Sanayi Mektepleri, 13 Teşrinievvel 1321, 37, s. 2; Sanayi Mektepleri, 25 Teşrinievvel 1321, 47, s. 2; Sobranya'nın Açılışı, 17 Teşrinievvel 1321, 40, s. 4; Sanayi ve Ticaret İhtiyacımız, 23 Ağustos 1321, 293, s. 1-2; Sofya'da Sanayi Mektebi, 5 Teşrinievvel 1321, 30, s. 2; Şumnu'da Sanat Mektebi, 20 Teşrinievvel 1321, 43, s. 2; Ticaret Mektepleri Hakkında Yeni Kanun, 25 Kânunusani 1321, 120, s. 2; Zıştovi Ticaret Mektebi, 9 Kânunuevvel 1322, 380, s. 2). Bu mektepler, öğrencilerin pratik beceriler kazanmasını sağlamış ve tarım ve zanaat alanında nitelikli işgücü yetiştirilmesine katkıda bulunmuştur. Tabii bu gelişmeler yalnız erkek çocuklara yönelik olmayıp kız çocuklarını da kapsamaktadır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı yönetimi, Batı'dan gelen eğitim modellerini benimseyerek kız çocuklarının da sıbyan mektebinin üzerinde eğitim almasına olanak tanımıştır. İlki 1859 yılında açılan inas rüştiyeleri ve 1870 yılında kurulan darülmuallimat gibi mekteplerle kız çocuklarının eğitimi için önemli adımlar atılmıştır (Patoğlu, 2025). Bu dönemde Rusçuk gibi bölgelerde kız mekteplerinin açılması, modernleşme ve eğitim reformlarının bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Gazetede yer alan haber metinlerinde de kız çocuklarının eğitimi konusunda devletin ve yerel otoritelerin çeşitli çabaları olduğu görülmektedir. Rusçuk'ta bulunan Benli Cami'de açılan kız mektebi; kızların okuma yazma öğrenmeleri, dini bilgiler edinmeleri ve genel olarak bilgilenmeleri amacıyla kurulmuştur. Bu mektepte yedi yaşından büyük kızların eğitim alması gerektiği vurgulanmış ve aynı zamanda mahalle mekteplerinin ise yetersizliği dile getirilmiştir. Ayrıca

yedi yaşından büyük kız çocuklarının mahalle mekteplerine gönderilmesinin yasal olarak cezaya tabi tutulacağı belirtilmiştir (Ruşçuk Müslümanlarına Kız Mektebi, 6 Eylül 1321, 5, s. 4; Ruşçuk Müslümanlarına Kız Mektebi, 7 Eylül 1321, 6, s. 4; Ruşçuk Müslümanlarına Kız Mektebi, 8 Eylül 1321, 7, s. 4; Ruşçuk Müslümanlarına Kız Mektebi, 12 Eylül 1321, 10, s. 4; Ruşçuk Müslümanlarına Kız Mektebi, 13 Eylül 1321, 11, s. 4; Ruşçuk Kız Mektebi, 22 Haziran 1321, 245, s. 2; Ruşçuk Kız Mektebi, 24 Haziran 1321, 246, s. 3; Ruşçuk Kız Mektebi, 1 Temmuz 1321, 252, s. 1-2). Bu durum, devletin kız çocuklarının eğitimi konusundaki kararlılığını ve mahalle mekteplerine olan güvenin azaldığını göstermektedir. Ruşçuk'ta bulunan Kemal Bey Mekteb-i İptidaisi ve adı geçen Benli Camii Kız Mektebi gibi Müslüman mekteplerinin açılması, kız çocuklarının eğitime yönelik atılan önemli adımlardır fakat bu mekteplerin sayısının yetersiz olması, toplumun tutucu yapısı ve eğitime olan ilgisizliği kız çocuklarının eğitime ilişkin çabaların sınırlı kaldığını göstermektedir (Ruşçuk Mektepleri, 19 Haziran 1321, 241, s. 1-2). Yine de bu mektepler, kızların temel eğitim almasını sağlarken muallime olarak yetiştirilmelerine de imkân tanımıştır. Bu sayede kız çocuklarının eğitimi teşvik edilmiş ve kadınların toplumdaki rolü güçlendirilmiştir (Patoğlu, 2025).

Eğitimde karşılaşılan sorunlar; kaynak yetersizliği ve toplumun tutucu yapısıyla sınırlı kalmayıp fiziki koşulların olumsuzluğu, muallimlerin nicelik ve niteliksel eksiklikleri de söz konusu sorunların başlıcalarıdır. Osmanlı Devleti'nde eğitim, çeşitli iç ve dış faktörlerin etkisi altında birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu kapsamda Osmanpazarı'ndan *Tuna* gazetesine gönderilen bir mektupta bu duruma örnek teşkil edecek şekilde maarif encümen azasının cehaleti, mekteplerin intizamsızlığı ve muallimlerin yetersizliği vurgulanmıştır (Maarif Pek Geri, 13 Eylül 1321, 11, s. 2). Eğitimde yaşanan bu sorunlar, cehaletle mücadelede büyük engeller oluşturmuştur. Kuraklık ve ekonomik zorluklar da eğitim sistemini olumsuz etkileyen etkenlerden birisi olmuştur. Çiftçilik mekteplerinde yapılan gözlemler; kuraklığın, tarımı ve dolayısıyla eğitim için ayrılan kaynakları ciddi şekilde azalttığını göstermektedir (Kuraklık, 15 Eylül 1321, 13, s. 2-3). Eğitim ve tarım gibi temel alanlarda yaşanan bu sıkıntılar, devletin genel refahını olumsuz yönde etkileyen durumlardan bazılarıdır. Eğitimdeki ahlak bozukluğu ve disiplin sorunları, mekteplerde yaşanan şiddet olaylarıyla birlikte ciddi bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Sofya'da verilen bir konferansta Bulgar mekteplerine devam eden gençlerin ahlakının bozulduğu ve bunun millet için tehlikeli bir durum oluşturduğu belirtilmiştir (Mektepler Talebesinde Ahlâk Bozukluğu, 14 Kânunuevvel 1321, 87, s. 3). Bu durum, Osmanlı eğitim sisteminde disiplin ve ahlak konularında yaşanan eksiklikleri göstermektedir. Yine gazeteye gönderilen bir mektupta birtakım kişilerin eğitim sistemini olumsuz etkilediği beyan edilmiştir. Usul-ü cedide göre eğitim vermek üzere yapılandırılan mekteplere ve modern eğitim yaklaşımlarına karşı çıkan Süleyman Hoca gibi bazı din adamları, köylerde eski usul eğitimi savunarak modernleşme çabalarını baltalama girişimlerinde bulunmuşlardır (Mektup, 22 Kânunuevvel 1321, 94, s. 2). Bu gibi durumlar, toplumun modern eğitim sistemine adaptasyonunu zorlaştırmıştır. Bunların yanı sıra deprem, kıtlık ve kuraklık gibi doğal afetler ve salgın hastalıklar eğitim sistemini olumsuz etkileyen diğer faktörlerdendir. Hasköy'de yaşanan deprem ve kıtlık nedeniyle mekteplerin tatil edilmesi, eğitimin kesintiye uğramasına ve öğrencilerin öğrenim süreçlerinin aksamasına yol açmıştır (Kuraklık, 15 Eylül 1321, 13, s. 2-3; Kızamık, 29 Eylül 1321, 25, s. 2; Zelzele, 4 Nisan 1321, 179, s. 1). Bu tür felaketler, eğitimin sürekliliğini sağlamak için alınması gereken önlemlerin önemini ortaya koymaktadır.

Öğrenci hareketleri ve protestolar, bu dönemde dikkat çeken bir diğer önemli konudur. II. Abdülhamit Dönemi; birçok isyan, protesto ve miting şeklinde öğrenci hareketlerinin de gözlemlendiği bir dönemdir. Öğrencilerin padişahın baskıcı yönetimini devirmek ve anayasal bir düzen kurmak amacıyla zaman zaman hareket ettikleri görülmektedir (Cücük ve Işıktaş, 2021, s. 116). Bu kapsamda 1904 yılında öğrenciler Sofya Darülfünununda yapılan birtakım

yeni düzenlemeleri reddetmiş ve çeşitli gürültüler çıkararak muallimlerin ders işlemesine engel olmuşlardır. Ardından da mektebi bırakmış ve söz konusu mektebin bir yıl kadar kapalı kalmasına sebep olmuşlardır. Bu harekete kalkışan üç yüz kadar öğrenci mektepten ihraç edilse de bazıları affedilerek mektebe geri alınmıştır (Darülfünunlar, 12 Teşrinievvel 1321, 36, s. 2). *Tuna* gazetesinde kaleme alınan haberde belirtildiği üzere bu dönemde “... *Türkiye’de dahi bir darülfünun vardır. Fakat her bir hocanın arkası sıra derse üç dört çaşut girer. Orada pek az olan talebenin muallimlere ve nizamla karşı başkaldıracak hâli yoktur.*” (Darülfünunlar, 12 Teşrinievvel 1321, 36, s. 2). Her ne kadar bu gibi sebeplerle Osmanlı’da öğrenci hareketlerinin az olduğu iddia edilse de kimi zaman ihtilalcilik duygusuyla hareket eden öğrencilerin şiddete başvurdukları da olmuştur. Nitekim İstanbul’da Darüşşafaka öğrencileri ayaklanmış, bu ayaklanma esnasında ise mektebin müdürüyle iki muallimi ölüm derecesinde yaralanmıştır. Bu tür ihtilalcilik hareketleri İstanbul’da birçok Türk mektebinde görülmektedir (İstanbul Mekteplilerinin Ayaklanması, 19 Kânunuevvel 1321, 91, s. 2; Darüşşafaka, 31 Kânunuevvel 1321, 102, s. 2-3). Öyle ki öğrenci hareketleri II. Abdülhamit’in saltanatının sona ermesinde dahi önemli bir etken olmuştur (Cücük ve Işıktaş, 2021, s. 130). 24 Temmuz 1908’de gerçekleştirilen devrimle Meşrutiyet’in yeniden ilan edilmesine rağmen öğrenci hareketleri devam etmiştir. Öğrenciler dönemin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel koşulları ile iç ve dış politik-askerî sorunlar nedeniyle çeşitli olaylara katılmış ve öğrenci gücü, geniş halk kitleleriyle birleştiğinde oldukça etkili olmuş ve devrin çıkar ve baskı grupları tarafından politik amaçlarla kullanılmıştır. Osmanlı hükümetleri ise öğrenci olaylarına karşı barışçıl çözümler aramak yerine cezai yaptırımlar ve sıkıyönetim ilan ederek yanıt vermiştir (Cücük ve Işıktaş, 2021, s. 116).

Dönemin siyasî konjonktürü azınlık ve yabancı mekteplerinin faaliyetlerini de etkilemiştir. Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren bu mektepler yalnız eğitim vermekle kalmamış, aynı zamanda milliyetçi fikirlerin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Söz konusu mektepler, kendi kültür ve dillerini koruma ve yayma amacıyla hareket etmişlerdir (Polat Haydaroğlu, 1990, s. 4-11; Zengin, 2007). Bu durumun farkında olan Osmanlı hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçiliğine Avrupa veya Anadolu vilayetlerinde bulunan Amerika himayesindeki mekteplerin bazı haklarını tanıyacağını ancak Osmanlı Devleti’nin egemenliğine zarar verecek fikirleri yaydıkları ve Ermenilerle ilgili teşviklerde bulundukları tespit edilen birçok mektebi ise tanımayacağını beyan etmiştir (Türkiye’de Amerika Mektepleri, 28 Şubat 1321, 149, s. 3). Bu durum yabancı mekteplerinin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine dair hükümetin çekincelerini yansıtmaktadır. Öte yandan azınlıkların kendi aralarında da kimi zaman birtakım gerginlikler meydana gelmiştir. Öyle ki Filibe’de bulunan Bulgar ahalisinin Rum mekteplerine ve kiliselerine yönelik saldırıları, azınlıklar arasındaki gerginliklerin ve eğitimin bu gerginliklerdeki rolünü göstermesi açısından önem arz etmektedir (Rumlar Aleyhinde, 22 Temmuz 1321, 266, s. 3; Rumlar Aleyhinde, 24 Temmuz 1321, 267, s. 3; Filibe Kararlarının Hükümet Tarafından İcra Olunmaya Başlaması, 18 Eylül 1322, 315, s. 1). Ayrıca Bulgaristan’da yürürlüğe konan eğitim nizamnameleri ile Hristiyan azınlık çocuklarının Bulgar mekteplerine gönderilmesi zorunluluğu, azınlıkların eğitim politikaları üzerindeki devlet kontrolünü ortaya koymaktadır (Romanya-Bulgarya, 9 Teşrinievvel 1322, 333, s. 2; Kamarada Müzakere Olunacak Mevadd-ı Yevmiye, 20 Teşrinievvel 1322, 343, s. 2-3). Bu bilgiler Osmanlı Devleti’ndeki azınlık ve yabancı mekteplerinin dönemin siyasi ve toplumsal koşullarında ne şekilde hareket ettiklerine örnek teşkil etmektedir.

Milliyetçilik akımının etkisiyle gelişen millî şuur Osmanlı Devleti’nde yalnız azınlıklarla sınırlı kalmamış, Osmanlı’nın aslî unsuru olan Türk toplumuna da yansımıştır. Bu dönemde Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp gibi düşünürler, Türk milliyetçiliğinin teorik

temellerini atmışlardır (Gürbüz, 2003, s. 495). Eğitimde millilik kavramı da bu dönemde devlet politikalarının merkezine oturmuştur. Osmanlı hükümeti, eğitim aracılığıyla millî bir kimlik oluşturma ve devletin dağılmasını önleme çabası içine girmiştir. Bu amaçla Türkçe eğitimin yaygınlaştırılması, ortak bir müfredat oluşturulması ve dinî eğitimin kontrol altına alınması gibi adımlar atılmıştır (Fortna, 2005, s. 138). Bu konuda Bulgaristan'da başarılı olduğu görülmektedir. Nitekim Bulgaristan'da Türk dilinin kullanımına önem verilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda Sofya'da Türkçenin Darülfünun, Bulgar harbiyesinde ve ticaret mektebinde öğretilmesi, Osmanlı Devleti'nin eğitimde millî dilin önemini vurgulayan politikalarının burada amacına ulaştığını göstermektedir (Biraz Türkçe Okunsun, 12 Eylül 1321, 10, s. 3). Ancak diğer taraftan Mekteb-i Sultaniye ve İstanbul'daki diğer idadi mekteplerine Bulgarca derslerinin eklenmesi, devletin çok uluslu yapısını koruma çabasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Mekteb-i Sultanide Bulgar Lisani, 14 Kânunusani 1321, 113, s. 2). Netice itibarıyla 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde millilik bağlamında eğitimde dönemin siyasi ve toplumsal koşulları çerçevesinde değerlendirildiğinde millî dilin ve kültürün korunması, çok dilli ve çok kültürlü yapının devam ettirilmesi ile eğitim kurumlarının sürdürülebilirliği ve millî kimliğin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu süreçte Osmanlı Devleti, milliyetçilik akımlarının etkisiyle eğitimde milliliği teşvik eden politikalar geliştirmiştir.

Eğitim Yönetimine Dair Politika ve Uygulamaların *Tuna* Gazetesine Yansıması

Eğitim yönetimine dair *Tuna* gazetesinde toplam 96 haber tespit edilmiştir. Bu haberler; mekteplerin fiziksel koşulları, eğitim finansmanı ve kaynak yönetimi, muallim tayinleri ve mesleki yeterlilikler, öğrenci kazanımları, ölçme ve değerlendirme, eğitimde sosyal etkinlikler ve kamuoyu bilincine yönelik olarak tasnif edilmiştir.

Eğitim yönetimi kapsamında değerlendirilecek ilk konu mekteplerin fiziksel koşullarıdır. Birçok sorunla mücadele edilen bu dönemde Osmanlı Devleti, modernleşme çabaları ve eğitim reformları kapsamında mekteplerin fiziksel koşullarını iyileştirmeye çalışmıştır. Ancak Balkan isyanları ve diğer iç karışıklıklar, bu çabaların etkisini sınırlamıştır. Bu sınırlılığı asgari düzeye indirebilmek adına çeşitli kalemlerden finansal destek sağlanmaya çalışılmıştır. Bu hususta yerel topluluklar ve hayırseverlerin katkıları akla ilk gelenlerdir. Kimi zaman diğer unsurların eğitim kurumlarına yaptığı destek örnek gösterilerek Türkler de bu konuda teşvik edilmeye çalışılmıştır. “Örnek Bir Davranış” başlığıyla gazete sütunlarında yer alan bu haber bahsedilen hususa örnek teşkil etmektedir:

Dobriç tüccarlarından ve sancak meclisi üyelerinden Rayço Zonçef, Dobriç kasabasında bir Bulgar rüştiye mektebi inşası için otuz bin frank bağışlamış ve kilise için de beş bin frank vermiştir. Ballica Köyünde ise Yordan Beviçof adında bir Bulgar, kendi hesabına bir mektep inşa ettirip gerekli malzemeleri sağlamıştır. Mektebin gelirini temin etmek için dükkânlar inşa ettirmiştir. Eğitimin ilerlemesi için diğer milletlerin ne kadar çaba gösterdiğini milletimiz arasındaki zenginlerin de görerek bu tür hayırlı işlerde bulunmaları arzu edilir (Şayan-ı İmtisal Bir Fiil, 2 Mart 1321, 152, s. 1-2)."

Nitekim Türkler de bu duruma kayıtsız kalmayarak imkânları dâhilinde yardımlarda bulunmuş; kimi zaman kurban derisi yardımları yapmış, kimi zaman ise mektebin finansal kaynağını sağlamak adına piyangolar düzenlemiştir (İlan, 4 Kânunusani 1321, 105, s. 4; Mekatib, 18 Kânunusani 1321, 116, s. 3; İlanat, 19 Kânunusani 1321, 117, s. 4; Mektep ve Medreselere İane, 4 Mayıs 1321, 203, s. 1-2; *Tuna* Gazetesine, 1 Temmuz 1321, 252, s. 4; Teşekkürname, 27 Temmuz 1321, 270, s. 2; İlanat, 27 Temmuz 1321, 270, s. 4; İlanat, 7 Ağustos 1321, 279, s. 4; Mekatib-i İslamiyeye İane, 16 Teşrinisani 1322, 361, s. 2; Kurban Derileri, 3 Kânunusani 1322, 396, s. 2). Bu çabalar vilayet merkezlerindeki mekteplerin fiziksel koşullarını iyileştirse de kırsal bölgelerdeki mektepler bundan yeterince faydalanamamıştır. Konuyla ilgili olarak gazetede yer alan R. 18 Mart 1321 (31 Mart 1905) tarihli bir yazı, mevcut duruma örnek teşkil etmektedir. Söz konusu yazıda mektep binalarının mimarî ve sağlık koşullarının son derece

yetersiz olduğu vurgulanmıştır. Köylerde ve kasabalarda bulunan mekteplerin harap durumda olduğu, insanların bu binalara girmeye korktuğu belirtilmiştir. Mekteplerin mimarî standartlara ve sağlık standartlarına uygun inşa edilmediği de ifade edilmiştir. Özellikle kırsal bölgelerdeki mekteplerin cami köşeleri, samanlık ve ahır gibi yerlerde kurulduğu belirtilerek eğitim kurumlarının fiziksel koşullarının oldukça olumsuz olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bu binaların toprak ve çubuktan yapılmış ve pencerelerin cam yerine kağıtla kapatılmış olması gerekçesiyle eğitim ortamının sağlıksız ve yetersiz olduğu iddia edilmiştir (Mektep Binaları, 18 Mart 1321, 165, s. 1-2; Mektep Binaları, 11 Nisan 1321, 184, s. 1-2). Bu hususta devlet merkezinde de birtakım zorluklar yaşanmıştır. Öyle ki İstanbul’da bulunan Darüşşafaka öğrencileri mektebin fiziksel koşullarının yetersizliği sebebiyle isyan etmiştir. Mektebin kapasitesinin aşılması, nizamnamede belirtilen öğrenci sayısının iki katına çıkması, fiziksel koşulların iyi olmaması gibi durumlar öğrencilerin ayaklanmasına sebebiyet vermiştir. Ancak Maarif Nezaretinin mektebin öğrenci sayısının azaltılmasına yönelik almış olduğu kararla olaya müdahale edilmiştir (Darüşşafaka, 26 Kânunuevvel 1321, 97, s. 2). Devletin bütünlüğünün korunması amacıyla uygun fiziksel koşullara sahip mektepler inşa edilmeye çalışılsa da karşılaşılan zorluklar bu hedeflerin gerçekleştirilmesini zorlaştırmıştır.

Devletin eğitimde ihtiyaç duyduğu kaynaklar yalnız malî değildir, aynı zamanda nitelikli insan kaynağına da ihtiyaç duyulmaktadır. Muallim tayinleri, genellikle merkezî hükümet tarafından yapılmaktadır. Atama sürecinde adayların eğitim düzeyleri, meslekî yeterlilikleri ve ahlâkî nitelikleri dikkate alınmaktadır (Şimşek, 2023, s. 1072). Hatta bu hususta çeşitli reformlar yapılmış; muallim yetiştiren kurumların sayısı artırılmış ve muallimlerin meslekî gelişimlerine yönelik çeşitli eğitim programları düzenlenmiş, meslekî gelişim için Avrupa’ya dahi gönderilmişlerdir (Altın, 2018, s. 95; Avrupa’da Tahsilde Olan Muallimlerin Avdeti, 31 Kânunusani 1322, 415, s. 2). Ancak bu dönemde muallim yetiştiren kurumların sayısının yeterli düzeye ulaşamaması ve muallim açığı, alanında uzman muallimlerin atanması hususundaki sürekliliği kimi zaman sekteye uğratmıştır (Altın, 2018, 109). Hatta isyanlar sırasında birçok muallim görev yerlerinden ayrılmak zorunda kalmıştır (Süzgün, 2025, s. 127). Buna rağmen mekteplere tayin edilecek muallimlerde aranan öncelikli şart, genel olarak usulü cedide göre eğitim verecek düzeyde bilgi ve beceriyle şهادetnameye sahip olmalarıdır. Bu tarihlerde Bulgaristan Maarif Nezaretinin mektep hocalarını artırma kararı ve 300 profesör tayin etme plânı, muallim ihtiyacının ne kadar büyük olduğunu göstermektedir (Bulgaristan Maarif Nezareti, 22 Teşrinievvel 1321, 45, s. 2). Diğer taraftan Silistre’ye tabi Baylar Köyü Mekteb-i İptidaisinin tamiri ve genişletilmesi için yapılan çalışmalar, muallim eksikliği ve meslekî yeterliliklerin artırılması çabalarını ortaya koymaktadır. Mektebin eski muallimi Hafız Hasan Efendi’nin yanı sıra şهادetnameye sahip bir hocanın atanması, eğitimde niteliğin artırılmasına yönelik önemli bir adımdır (Aferin Baylar Köylü Amcalar, 5 Teşrinievvel 1321, 30, s. 3). Fakat kaynak yetersizliği nedeniyle kimi zaman bir kişinin iki ayrı göreve tayin edilmesi zorunluluğu doğmuştur. Kasabada imamlık ve aynı zamanda muallimlik yapacak bir kişinin aranmasına yönelik gazeteye verilen bir ilan, bu duruma örnek teşkil etmektedir (İlan, 2 Nisan 1321, 178, s. 4; İlan, 3 Nisan 1321, 179, s. 4).

Muallimlerin sahip olduğu bilgi ve beceriler, hâliyle öğrencilerine de yansımaktadır. Zira muallimlerin, öğrencilerine yeni bilgi ve beceriler kazandırabilmesi için kendilerinin de sürekli olarak gelişim göstermeleri gerekmektedir. Nitekim kendini geliştiren ve özverili bir şekilde mesleğini icra eden muallimlerin, emeklerinin karşılığını aldığı da görülmektedir. Bu durum *Tuna* gazetesinde yer alan R. 13 Haziran 1321 (26 Haziran 1905) tarihli yazıdan da anlaşılmaktadır. Buna göre; Rusçuk’a bağlı Semerci Köyünde R. 9 Haziran 1321 (22 Haziran 1905) tarihinde yapılan umumi imtihan ve şهادetname töreninde öğrencilerin göstermiş oldukları başarılar ve gelişmeler takdire şayan bulunmuştur. Öğrencilerin sorulan sorulara

vermiş oldukları güzel cevaplar, dinleyicilerin memnuniyetini kazanmış ve muallimlerin niteliğinin öğrencilerin başarısına nasıl yansıdığını göstermiştir. Özellikle Arnavut oğlu Ahmet Efendi'nin gayretli ve eğitimde usul-ü cedidi benimseyen bir muallim olduğu belirtilmiştir. Ahmet Efendi'nin kısa bir süre içinde öğrencilerinde gözlemlenen başarılarla dikkat çektiği ve bu başarının tebrik edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Öğrencilerin şهادetname alırken yaşadıkları sevinç, muallimin niteliğinin öğrencilerin motivasyon ve gelecekteki başarılarına olan etkisini göstermektedir (Mekatib, 13 Haziran 1321, 236, s. 3). Fakat diğer taraftan bunun aksi durumların da yaşandığı zamanlar olmuştur. Öyle ki Silistre'de mektebe gitmeyen bir öğrenciye verilen ceza, hiçbir koşulda kabul edilebilir değildir. Bir gün önce mektebe gelmediği için mektebin muallimlerinden Muhammet Efendi, kuru bir sopa alarak sınıftaki güçlü bir köylü çocuğuna o öğrencinin ayaklarını tutturarak olanca gücüyle vurmuş ve ardından birkaç da tekme atmıştır. Bununla da yetinmemiş bir de çocuğu sınıftaki masanın altına sokarak başıyla kaldırıp sınıfın içinde gezdirmiş ve bu esnada da yine sopa parçalarıyla rastgele vurmaya devam etmiştir. Bunun üzerine çocuğun ağzı köpürmüş ve bayılarak yere düşmüştür (Bizde Yiğitlik, 10 Kânunusani 1321, 109, s. 2). Her ne kadar eğitimde dayak ve şiddete o dönemde de karşı çıkılsa da buna benzer durumların yaşanmasının tam olarak önüne geçilememiştir (Altın, 2016). Bu durum basına da yansımış ve kamuoyu bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim bu dönemde kamuoyu bilinci oluşturulmasının yegâne araçlarından birisi şüphesiz basındır. Basının etkisiyle Osmanlı eğitiminde kamuoyu bilinci önemli ölçüde gelişim göstermiştir. Bu gelişim ise Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır (Gencer, 2004).

Tuna gazetesinde yer alan haberlerden de anlaşılacağı üzere toplumu eğitim hususunda bilinçlendirmek ve toplumun aktif bir şekilde eğitiminde rol almasını sağlamak amacıyla çeşitli programlar ve etkinlikler düzenlemiştir. Bu sayede toplumun eğitime karşı daha bilinçli ve katılımcı olmaları sağlanacaktır. Bu kapsamda en göze çarpan etkinliklerden birisi tiyatrodur. Bunlardan birisi Silistre'de Ümit Kıraathanesi Heyeti tarafından fukara çocuklarının menfaatine düzenlenmiş olup bu temsilde Namık Kemal'in Akif Bey eseri sahnelenmiş ve salon tamamen dolmuştur. Bu etkinlikte tiyatro salonunun dolması ve kasabanın ileri gelenlerinden övgüler alması, toplumsal bilincin ve eğitimin desteklenmesine yönelik bir başarıdır (Mektup, 3 Şubat 1321, 128, s. 2). Ancak her zaman bu denli başarılı olunamamıştır. Varna'da düzenlenen bir başka tiyatro gösterisinde yine Namık Kemal tarafından kaleme alınan Zavallı Çocuk adlı oyun temsil edilmiştir. Fakat bu kez katılımın düşük olması sebebiyle elde edilen gelir de düşük olmuştur (Azim Teessüf, 15 Mart 1321, 162, s. 3). Bu ise toplumun her kesiminde eğitim ve sosyal etkinliklere yönelik ilginin aynı düzeyde olmadığını göstermektedir. Bu dönemde düzenlenen eğitim etkinliklerinin bir diğeri kongrelerdir. Gazetede sıkça yer verilen muallim kongreleri; muallimlerin meslekî gelişimlerini desteklemek, eğitimdeki sorunları tartışmak ve çözüm önerileri sunmak amacıyla düzenlenmiştir (Bulgaristan'da Bulunan Bulgar Daskalları, 21 Teşrinievvel 1321, 44, s. 3; Bulgar Muallimlerinin Kongresi, 27 Haziran 1321, 248, s. 3; Muallimin Kongresi, 7 Temmuz 1321, 257, s. 2-3; Muallimin Kongresi, 9 Temmuz 1321, 259, s. 2; Muallimin Kongresi, 25 Temmuz 1321, 266, s. 3; Muallimin Kongresi, 26 Temmuz 1321, 269, s. 3; Muallimin Kongresi, 27 Temmuz 1321, 270, s. 2; Muallimin Kongresi, 28 Temmuz 1321, 271, s. 2; Muallimin Kongresi, 29 Temmuz 1321, 272, s. 2; Muallimin Kongresi Hakkında, 9 Ağustos 1321, 281, s. 3; Bulgar İbtidai Muallimlerinin Kongresi, 31 Kânunusani 1322, 415, s. 2). Bu kongreler aynı zamanda muallimlerin bilgi ve deneyimlerini paylaşmalarına olanak tanımakta ve eğitimde kalitenin artırılmasına vesile olmaktadır. Özellikle Balkan isyanları gibi iç karışıklıkların yaşandığı dönemlerde eğitimde sosyal etkinlikler ve kamuoyu bilinci oluşturma çabaları oldukça önem arz etmektedir.

Uluslararası Eğitim Haberleri

Tuna gazetesi; yerel bir gazete olmasına rağmen yalnız bölgesel haberler ve toplumsal konularla sınırlı kalmamış, aynı zamanda uluslararası gelişmeleri de yakından takip ederek okuyucularına dünya çapında meydana gelen önemli olaylar hakkında bilgi aktarmıştır. Dolayısıyla bu yaklaşım, *Tuna* gazetesini yerel bir yayın olmanın ötesine geçirmiştir. Bu kapsamda uluslararası siyasî, sosyal ve kültürel birçok haberin yer aldığı *Tuna* gazetesinde toplam 68 uluslararası eğitim haberi tespit edilmiştir. Bu haberler; Eğitim Politikaları ve Reformları, Eğitim Kurumlarının Gelişimi, Eğitim Çıktısı, Eğitimde Sosyal Etkinlikler ve Kamuoyu Bilinci, Eğitimde Karşılaşılan Sorunlar, Öğrenci Hareketleri ve Protestolar şeklinde değerlendirilmiştir.

Osmanlı aydınları; özellikle 19. yüzyılda uluslararası eğitim gelişmelerini yakından takip etmiş, bilhassa Avrupa ve Amerika’da gerçekleştirilen reformlardan ilham alarak kendi eğitim sistemlerini iyileştirmeyi hedeflemişlerdir. Bu konuda en dikkat çeken gelişmelerden birisi Almanya’da ortaya çıkan ve Çocuklar Bahçesi (Kindergarten) adı verilen okul öncesi eğitimidir. Çocuklar Bahçesi’ne yönelik ilk çalışmalar Friedrich Fröbel tarafından 1837 yılında Almanya’da Keilhau yakınlarında, Blankenburg bölgesinde başlamış ve 1840 yılında ise “Kindergarten” adıyla ilk anaokulu açılmıştır (Koçyiğit, 2007, s. 20-21). Bu konu hakkında *Tuna* gazetesinde yer alan habere göre; 6-7 yaşından aşağı olan çocuklar bir iptidai mektebine kabul edilmez. Dolayısıyla çocukların küçük yaşlardan terbiyesizliğe alışmamaları için Çocuklar Bahçesi adı verilen bu mektepler yapılmıştır. Burada çocuklara yalnız okuma yazma öğretilmekle kalmayıp çocukların oyun oynayarak kendilerini eğlendirmelerine olanak tanınmaktadır. Hem türlü türlü marifetler öğrenirler hem de terbiye görürler. Kötü huylar edinmezler. 7 yaşına gelip mektebe girdikleri zaman derslerinde zorlanmazlar. Okuyup yazmayı kolay öğrenirler. Çocuklar Bahçesi’nde en çok kız hocaları çocukları eğlendirirler. Sofya’da da öyle mekteplere kızlardan hoca yetiştirmek için bir mektep açılmıştır. Bunun yanında hükümet tarafından ayrıca çocuklar bahçesi usulünde bir mektep de açılacağı beyan edilerek “*Biz Türkler ise henüz iptidaiye ve rüştiye mekteplerimizi yoluna koyamadığımızdan şimdiki hâlde böyle mektepler açmayı düşünmeye vaktimiz olmuyor*” şeklinde bir özeleştiriye bulunulmuştur (Çocuklar Bahçesi, 4 Teşrinievvel 1321, 29, s. 1-2). Haber metninden de anlaşılacağı üzere Fröbel tarafından kurulan bu sistem, zamanla dünya çapında yayılmış ve birçok ülkede buna benzer kurumlar açılmıştır (Koçyiğit, 2007, s. 43). Kalifiye elemanlar yetiştirmek amacıyla açılan bir diğer eğitim kurumu hamallara mahsus mekteptir. Amerika’da New York şehrindeki tüccarlar tecrübeli hamal bulunmadığından şikâyet etmiş, bunun üzerine orada hamallara mahsus bir mektep açılmıştır. Bu mektepte okuma yazmanın yanında hamallara nezaket ve sadakat eğitimi verilmiş; hesap, kıraat, yazı, coğrafya gibi derslerle beraber New York şehrinin ahvali de öğretilmiştir. Ayrıca mektup istinsah etmek, havadis nakletmek ve telefonla konuşmak gibi birtakım talimlerde de bulunulmuştur (Hamallara Mahsus Mektep, 19 Teşrinievvel 1322, 342, s. 3). Bu gelişme, iş gücü eğitiminde kapsamlı bir yaklaşımın önemini göstermektedir. Eğitimde kalitenin artırılması ve iş gücünün çeşitlendirilmesi, toplumun genel refahına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Askerî eğitim de bu dönemde nerdeyse tüm toplumlar tarafından üzerinde durulan bir konudur. Nitekim Osmanlı Devleti’nde de eğitimde modernleşme Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ve Mühendishane-i Berr-i Hümayun gibi o günün koşullarında devletin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde tasarlanan askerî eğitim kurumlarının açılmasıyla başlamıştır (Patoğlu, 2018, s. 2). Dünyanın büyük bir savaşa doğru sürüklendiği bu dönemde iletişim ve ulaşım araçlarının da gelişimiyle bazı toplumlar askerî yenilikleri de yakından takip etmiş ve kendilerini bu anlamda geliştirmek zorunda kalmışlardır. Aksi hâlde yaklaşan I. Dünya Savaşı’nda tarihe karışmaları kaçınılmazdır.

1905 yılının uluslararası siyasi konjonktürüne bakıldığında iki önemli olayla karşılaşılmaktadır. Birincisi 1904-1905 Japon-Rus Savaşı, ikincisi ise söz konusu savaşın ardından Rusya'da cereyan eden Rus Devrimi'dir. Japonya'nın henüz Rusya ile savaş durumunda olmadığı 1894-1895 yıllarında Kore'nin hâkimiyeti üzerine anlaşmazlığa düştüğü Çin'le bir savaş sürecine girmiş ve bu savaş Japonya'nın galibiyetiyle sonuçlanmış, böylece Asya'daki bölgesel hâkimiyet Çin'den Japonya'ya geçmiştir (Kavas, 2001, s. 573). Aradan geçen zamanla iki devlet arasındaki buzlar erimeye başlamış, Çin askerî alanda Japonya'dan destek alarak ordusunu geliştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede askerliklerini Avrupa tarzında düzenlemeye ve ordularının en önemli görevlerini Japon subaylarına vermeye başlamış ve dört askerî mektep açmıştır (Çin ve Japonya, 15 Eylül 1321, 13, s. 1-2). Bu mekteplerde ya Japonlar ya da Japonya'da eğitim görmüş Çinliler ders vermiştir. Ayrıca her yıl yedi yüz Çinli genç Japonya'daki mekteplerde eğitimlerini tamamlayıp Çin ordusuna subay olarak yerleştirilmiş ve bu sayede Çin ordusu Japon usulünde eğitim alarak askerlik öğrenmiş üç binden fazla eğitilmiş subaya sahip olmuştur (Çin ve Japonya, 15 Eylül 1321, 13, s. 1-2). Osmanlı'da olduğu gibi Çin'in askerî eğitim alanında görülen bu yenilikler, sivil eğitime de yansımıştır. Avrupa tarzında birçok darülfünun açılmış ve bu mekteplerde Avrupa usulünde faydalı ve anlaşılır dersler verilmeye başlanmıştır (Çin ve Japonya, 15 Eylül 1321, 13, s. 2). Bu gelişmeler Çin'in küresel alanda daha güçlü ve etkili bir konuma gelmesine yardımcı olmuştur.

Japonya 1894-1895 yıllarında Çin'le yapmış olduğu savaşın ardından 1904-1905 yıllarında Rusya'yla da savaşmış ve bu savaşta da üstünlük kazanmıştır (Kavas, 2001, 573). Fakat aynı yıl Japonya'nın mücadele etmek zorunda kaldığı bir güç daha ortaya çıkmıştır: kıtlık. Japonya için son 60 yılın en büyük kıtlığı olduğu iddia edilen bu felaket Japonya'nın güney eyaletlerini oldukça etkilemiştir. Özellikle bir milyondan fazla nüfusa sahip olan Fukuşima'da pirinç tarlalarının %60'ı mahsul vermemiş, 2.000.000 kişi açlık ve sefalet içinde kalmıştır. Bu durum doğal olarak eğitim sistemini de sekteye uğratmıştır. Çocukların karın doyuracak şeyleri toplamalarında ana babalarına yardım edebilmeleri için mektepler tatil edilmiştir (Japonya'da Kıtlık, 11 Şubat 1321, 135, s. 1; Steele, 2013, 1-2). Ancak tüm bunlara rağmen Japonya'da bilimsel çalışmalar devam etmiştir. Çok geçmeden Japonya askerî alanda olduğu gibi zirâî alanda da gelişme göstermiştir. Çiftçilik mektebinden iki hocanın, pirinçten lastiğe benzer kauçuk bir madde yapmaya muvaffak olması bu duruma örnek teşkil etmektedir (Japonya'da Yeni Bir Keşif, 31 Kânunuevvel 1321, 102, s. 2). Bu gelişme, Japonya'nın tarım teknolojisinin gelişmesi ve ürün verimliliğinin artırılması açısından önemli bir adımdır.

Rusya'da ise Japonya ile yapılan savaşın ardından bir devrim meydana gelmiştir. 1905 tarihli Rus Devrimi; Çarlık Rusya'sındaki toplumsal, ekonomik ve politik gerilimlerin doruk noktasına ulaştığı bir dönemde patlak vermiştir. 9 Ocak 1905'te Japonya ile yapılan savaşın henüz devam ettiği sırada çok sayıda işçi, yaşam ve iş koşullarının kaleme alındığı dilekçeyi Çar II. Nikolay'a sunmak amacıyla Kışlık Saray'a doğru yola koyulmuştur. Ancak bu yürüyüş, askerlerin göstericilere ateş açmasıyla trajik bir şekilde sonuçlanmıştır (Acar, 2008, s. 90; Hasegawa, 1981, s. 265). Literatüre Kanlı Pazar olarak geçen bu olay; geniş çaplı grevlere, çiftçilerin ayaklanmalarına ve askerî isyanlara yol açmıştır (Acar, 2008). Basında da büyük bir yankı uyandıran bu isyanlarda öğrenciler de oldukça aktif bir rol oynamıştır. Devrim sırasında öğrenci ayaklanmaları ve mektep işgalleri, devrimin en önemli unsurlarından birini oluşturmuştur. Çarlık rejiminin otokratik yönetimi ve öğrencilerin demokratik hak talepleri, darülfünun ve diğer mekteplerde geniş çaplı protestolara yol açmıştır. Öğrenciler eğitimde reform, ifade özgürlüğü ve demokratik haklar gibi taleplerle sokaklara dökülmüş ve eğitim kurumlarını işgal etmişlerdir (Acar, 2008, s. 91-92; Figes, 1997, s. 180). Bir yandan darülfünun binası halkın toplanma alanı olarak hizmet etmiş, diğer yandan kız öğrenciler pansiyonları işgal etmiştir (Hükümet Gazetesi, 18 Teşrinievvel 1321, 41, s. 3; Rusya'da Mektep Kızlarının İhtilali,

30 Kânunusani 1321, 124, s. 2). Ayrıca kimi öğrenciler ise ateşli silahlar ve patlayıcılar yaparak devrime destek vermişlerdir (Bomba ve Dinamit Keşfi, 28 Eylül 1322, 324, s. 4; Rusya Haberleri, 7 Kânunuevvel 1322, 378, s. 4; Rusya Haberleri, 11 Kânunuevvel 1322, 381, s. 4; Rusya Haberleri, 16 Kânunuevvel 1322, 386, s. 4; Rusya Haberleri, 8 Kânunusani 1322, 399, s. 4; Rusya Haberleri, 20 Kânunusani 1322, 407, s. 4). Elbette hükümet bu duruma kayıtsız kalmamış ve mektebe gitmeyen kişilerin darülfünun binasında toplanmalarını yasaklamış, pansiyonu işgal eden kız öğrencileri işgalden vazgeçirip dershanelere girmeleri için ikna ettikten sonra kızların sıralardan derslane kapılarına yapmış oldukları barikatları polisler vasıtasıyla kaldırmıştır (*Hükümet Gazetesi*, 18 Teşrinievvel 1321, 41, s. 3; Rusya’da Mektep Kızlarının İhtilali, 30 Kânunusani 1321, 124, s. 2). Bunun yanı sıra ateşli silahlar yapmak ve bombalar patlatmak gerekçesiyle de birçok öğrenciyi cezalandırmıştır (Bomba ve Dinamit Keşfi, 28 Eylül 1322, 324, s. 4; Rusya Haberleri, 7 Kânunuevvel 1322, 378, s. 4; Rusya Haberleri, 11 Kânunuevvel 1322, 381, s. 4; Rusya Haberleri, 16 Kânunuevvel 1322, 386, s. 4; Rusya Haberleri, 8 Kânunusani 1322, 399, s. 4; Rusya Haberleri, 20 Kânunusani 1322, 407, s. 4). Bazı öğrencilerse bu hareketler sırasında hayatını kaybetmiştir (Rusya’da Bir Mektepli Ölü Düşmüş, 25 Teşrinievvel 1321, 47, s. 1). Bu hareketler, devrimin sosyal ve politik dinamiklerini şekillendiren önemli olaylar olmakla beraber Çarlık rejimine karşı geniş çaplı bir muhalefetin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Öğrenci ayaklanmaları, sadece eğitim reformu talepleriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda işçi sınıfının ve diğer toplumsal grupların da desteğini alarak daha geniş bir toplumsal harekete dönüşmüştür (Acar, 2008, s. 80). Devrim, Çar’ın Ekim Manifestosu’nu yayımlamasıyla sonuçlanmış ve Duma adı verilen bir meclisin kurulması vaat edilmiştir (Hasegawa, 1981, s. 15). Ancak bu reformlar halkın beklentilerini tam olarak karşılamamış ve devrimci hareketlerin tamamen sona ermesini engelleyememiştir.

Japonya’nın Rusya ile savaşı sırasında Uzak Doğu’da Rus yayılcılığına Japonya aracılığıyla engel olmak isteyen Almanya’da ise bu tarihlerde bilimsel olarak önemli gelişmeler kayda geçmiştir. Söz konusu gelişmeler arasında Fizikçi Albert Einstein’ın Annus Mirabilis makalelerini yayımlaması ve bu sayede kütle-enerji muhafazası teorisini formüle etmesi bu gelişmelerin başında gelmiştir (Doko, 1975, s. 535-536). Ayrıca aynı yıl raylı ve ticari araçlarda kullanılan fren sistemleri üretiminde bugün dünya liderliğini elinde bulunduran Knorr-Bremse adlı bir şirket kurulmuş ve Fritz Schaudinn ve Erich Hoffmann tarafından Treponema pallidum adı verilen sifilis hastalığına neden olan bakteri keşfedilmiştir (Knorr-Bremse, t.y.; Sönmez ve Erdenadar, 2008, s. 258). Bu gelişmelerin yanı sıra Almanya’da Fulda mektebi öğrencilerinden Flettner isminde bir öğrenci, bir noktaya atılan torpillerin istikametini değiştirecek aracı bularak bir savunma yöntemi keşfetmiştir. Söz konusu yöntemi bahriye nazırına izah etmek üzere Almanya İmparatoru Wilhelm tarafından Berlin’e davet edilmiş ve tatbikata da Flettner bizzat katılmıştır (Bir İhtira, 25 Mayıs 1321, 220, s. 3). Adı geçen öğrenci, rotor gemisini icat eden Alman Mucit Anton Flettner’dir (1 Kasım 1885 - 29 Aralık 1961). Flettner, ayrıca uçaklar için Flettner trim-tab kontrolünü ve Flettner deniz dümenini icat etmiş ve yaşamının sonuna kadar birçok yeniliğe imza atmıştır¹. Japonya ve Almanya’nın eğitime, teknolojiye ve bu husustaki

¹ Flettner, I. Dünya Savaşı’ndan sonra Amsterdam’da bir havacılık ve hidrodinamik araştırma enstitüsünü yönetmiştir. 1926’da Berlin’de, II. Dünya Savaşı sırasında Alman Hava Kuvvetleri için Flettner Fl 282 ve diğer helikopterleri üreten bir uçak şirketi kurmuştur. Savaşın sona Amerika Birleşik Devletleri’ne gitmiş, burada ABD Ordusu için helikopter araştırmaları ve Kew Gardens, Queens, NY’da bulunan Flettner Aircraft Corporation’ın başkanlığını yapmıştır. Bkz. Encyclopaedia Britannica. (2024, Oct 28). Anton Flettner. <https://www.britannica.com/biography/Anton-Flettner> (Erişim Tarihi: 21.12.2024).

gelişmelere verdikleri gayret ve önem, her iki ülkenin dünya savaşlarındaki akıbetinin ardından bugün teknolojide oldukça ilerlemiş olmalarının tesadüf olmadığını açıkça göstermektedir.

Japonya ile Rusya arasında meydana gelen savaş sonunda Başkan Theodore Roosevelt'un müzakerelerde önemli bir rol oynadığı 5 Eylül 1905'te imzalanan Portsmouth Antlaşması ile barışı sağlamaya yardımcı olan Amerika'da bu dönemde ilginç bir gelişme habere konu olmuştur (Garip, 2018, s. 197): Yankesici Mektebi. Konuyla ilgili olarak gazete sütunlarında şu satırlar yer almaktadır:

Yankesici Mektebi: Biraz evvel polisler bir yankesici mektebi meydana çıkarmışlar. Bu mektep nerededir zannedersiniz? Amerika'da! En baş yankesiciler Amerika'da bir mektep açıp bu ince sanata dair kırk kişiye ders vermekteymişler. Dersleri dinleyenlerin arasında ihtiyarlar, kadınlar ve çocuklar da varmış. Bu mektep çocukları, hocalar ile beraber hapishaneye gönderilmişlerdir (Yankesici Mektebi, 15 Teşrinievvel 1321, 39, s. 4).

Haber metninden de anlaşılacağı üzere eğitim, suistimal edilerek organize bir şekilde suç öğretilmek amacıyla kullanılmıştır. Üstelik çocukların da bu tür faaliyetlere dâhil edilmesi, toplumsal değerler ve ahlâkî açıdan büyük bir sorun teşkil etmektedir. Nitekim eğitimin misyonu, yalnız bilgi ve beceri kazandırmak değil, aynı zamanda etik değerler ve toplumsal sorumluluk bilinci de aşılacaktır.

İlk büyük küresel çatışma olan ve dünya genelinde ciddi etkiler bırakan I. Dünya Savaşı'na zemin hazırlayan gerilimler 20. yüzyıla yaklaşıldığında yavaş yavaş ayyuka çıkmaya başlamıştır. Dönemin savaşlarla dolu siyasî gelişmeleri, doğal olarak savaşlara dâhil olan devletlerin eğitim sistemlerini etkilemiş ve mütemadiyen sekteye uğratmıştır. Fakat buna rağmen bilimsel çalışmaların önüne geçilememiş ve bahsi geçen devletler, çeşitli alanlarda bugün tabiri caizse birer süper güç hâline gelmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

II. Abdülhamit Dönemi'nde toplam 415 nüsha olarak yayımlanan *Tuna* gazetesinin ulaşılabilen 382 sayısında eğitimle ilgili olarak 286 haber tespit edilmiştir. Bu haberlerin %42,66'sı "Eğitim Politikaları ve Reformları", %33,57'si "Eğitimin Yönetimi", %23,78'i ise "Uluslararası Eğitim Haberleri" teması altında değerlendirilmiştir. Bu haberlerden hareketle II. Abdülhamit Dönemi'nde eğitimle ilgili yapılan reformlar ve düzenlemeler, eğitim politikaları, eğitim yönetimi, azınlık ve yabancı mekteplerinden uluslararası eğitim haberlerine kadar geniş bir alanda çeşitli bilgiler elde edilmiştir.

İlgili alanyazında farklı türde gazete haberlerinin mercek altına alınarak değerlendirildiği görülmüştür. Narinç tarafından yapılan çalışmada 1844-1944 yılları arasında Bulgaristan'da yayımlanan 98 Türkçe gazetenin isimleri, yayımlandıkları yerler ve yayıncıları sistematik olarak listelenmiştir (Narinç, 2021). Bu gazetelerin büyük şehirlerde yoğunlaştığı ve Bulgaristan'daki Türk nüfusunu aydınlatma amacıyla siyasi, ekonomik, kültürel yayımlar yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. İbrahimov'un "Tuna Vilayet Gazetesi (1865-1866)" isimli araştırmasında; *Tuna* vilayet gazetesinin 1865-1866 yılları arasındaki sayıları ve dönemin ekonomik, sosyokültürel ve adli yönleri analiz edilmektedir (İbrahimov, 2006). Tanzimat Dönemi'nde yayımlanan *Tuna* vilayet gazetesinin Osmanlı'nın ilk vilayet gazetesi olarak taşra basınına öncülük ettiği ve geniş bir okuyucu kitlesine hitap ettiği vurgulanmaktadır. Bu gazetenin, vilayet halkının eğitilmesinde ve çeşitli sosyoekonomik konularda bilgi verilmesinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kılıç'ın yapmış olduğu çalışmada I. Dünya Savaşı yıllarında yayımlanan *İkdam*, *Tanin* ve *Tercümân-ı Hakikat* gazetelerindeki eğitim haberleri incelenmiştir (Kılıç, 2014). Bahsi geçen gazetelerde eğitimle ilgili haberlerde farklılıklar görüldüğü ancak genel olarak bu haberlerden hareketle savaş dönemindeki zor koşullara rağmen eğitimin devam ettiği ortaya koyulmuştur. Çetin'in "Osmanlı Mizah Basınında Maarif

(1874-1922)” adlı araştırması ise eğitimin basına yansımaları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Çetin, 2022). Söz konusu çalışmada Osmanlı eğitiminin modernleşme sürecinde mizah basınının eğitim konularını ele aldığı ve ders kitapları gibi konularda eleştirilerde bulunduğu vurgulanmıştır. Ayrıca eğitim bürokrasisi ve eğitimdeki sorunların mizah basınında sıkça işlendiği görülmüştür. Adı geçen çalışmalar kuşkusuz Osmanlı Devleti’nde basının ve eğitim sisteminin gelişimine ışık tutmaktadır. Bu çalışmada, diğer çalışmalardan farklı olarak belirli bir gazete ve döneme yoğunlaşarak derinlemesine bir analiz yapılmış ve Osmanlı’nın modernleşme sürecinde basının ve eğitimin rolü spesifik ve ayrıntılı şekilde ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Tuna gazetesi; Balkan coğrafyasında yayın hayatını sürdürmesi, çağının siyasal ve toplumsal dinamiklerini yakından izleyerek eğitime dair düzenli olarak haberler paylaşması bakımından dikkate değer bir tarihsel kaynak kimliğindedir. Yapılan içerik analizi sonucunda gazetede yer alan haberlerin dönemin eğitim yaklaşımlarını, yönetim pratiklerini ve uluslararası bağlantılarını çok boyutlu biçimde yansıttığı görülmüştür. Elde edilen bulgular, söz konusu dönemin eğitiminde reformist bir bakışla birlikte merkeziyetçiliğin etkili olduğunu göstermektedir.

Gazetede en fazla yer verilen haberler “Eğitim Politikaları ve Reformları” üzerine olmuştur. Bu durum, dönemin eğitim anlayışında devletin yönlendirici ve düzenleyici bir aktör olarak öne çıktığını göstermektedir. Mektep sayılarının artırılması, kız çocuklarının örgün eğitime dâhil edilmesi, öğretimde usûl-ü ceditle modernleşmenin teşvik edilmesi ve meslekî teknik okulların açılması gibi girişimler modernleşme ve kalkınma yönelimlerinin somut yansımaları olarak değerlendirilebilir. Öte yandan eğitim yönetimiyle ilgili haberlerde fizikî altyapı eksiklikleri, nitelikli muallim yetersizliği, malî kaynakların kısıtlılığı ve toplumun tutucu yapısının eğitimi sınırlayan temel unsurlar olduğu anlaşılmaktadır. *Tuna* gazetesi, bu sorunları açık bir dille kamuoyuna aktarmış; özellikle muallim atamaları, yerel yardım girişimleri ve eğitimde yaşanan şiddet olayları gibi konularda kamuoyunu bilgilendirmiştir. Böylelikle dönemin eğitim atmosferi yalnızca kurumsal değil, sosyal boyutlarıyla da kapsamlı şekilde yansıtılmıştır. Basın, bu dönemde yalnızca bilgi taşıyıcısı değil; aynı zamanda eğitim reformlarının gerekçelerini açıklayan, kamuoyu oluşturarak toplumsal farkındalık yaratan bir iletişim aracı işlevi görmüştür. *Tuna* gazetesi, bu yönüyle eğitimi destekleyen ve eğitimin gelişimini teşvik eden aktif bir platforma dönüşmüştür. Bu işleviyle gazete; eğitim tarihine dair yalnızca belge üreten değil, sürecin parçası hâline gelen bir nitelik taşımaktadır.

Gazetede yer verilen uluslararası eğitim içerikleri, Osmanlı aydınlarının Batı’daki gelişmeleri yakından takip ettiğini ve bu gelişmeleri kendi sistemlerine adapte etme çabası içinde olduklarını göstermektedir. Kindergarten uygulamalarından teknik eğitime, Avrupa ve Amerika’daki eğitim reformlarına kadar geniş bir yelpazede aktarılan bilgiler, Osmanlı eğitim düşüncesinin dışa açıklığını ve yenilik arayışını yansıtmaktadır. Bu haberler, aynı zamanda eğitimde karşılaşılan sorunların farkında olduğunu ve farklı modellerle karşılaştırmalı değerlendirme yapıldığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Ayrıca *Tuna* gazetesinde yer alan öğrenci hareketleri, protestolar ve muallim kongreleri gibi unsurlar; eğitim sisteminin sadece yapısal değil, aynı zamanda sosyopolitik bir mücadele alanı olduğunu ortaya koymuştur. Dönemin sansür uygulamalarına rağmen bu tür içeriklerin gazetede yer alması, eğitim alanının aynı zamanda politik bir mücadele zemini olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu bağlamda gazete hem sistem içindeki çelişkileri hem de halkın tepkilerini yansıtarak önemli bir tanıklık görevi üstlenmiştir. Bununla birlikte azınlık ve yabancı mekteplerine dair haberlerde milliyetçilik ekseninde oluşan hassasiyetler dikkat çekmektedir. Bu kurumların Osmanlı eğitim düzeni üzerindeki etkileri, devlet politikalarına da yön vermiş; böylece eğitimde yerel değerlerin ve “millîlik” anlayışının ön planda tutulmasına önem verilmiştir. Türkçenin eğitimde

temel dil olarak desteklenmesi de Osmanlı kimliğinin yeniden inşa sürecindeki belirgin adımlardan biri olmuştur.

Sonuç olarak *Tuna* gazetesindeki haberler, yalnızca pedagojik uygulamalara değil; aynı zamanda dönemin sosyopolitik ve ekonomik dinamiklerinin eğitime yansımalarına dair kapsamlı birer belge niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle söz konusu gazetede ki haberler üzerinden yürütülen bu analiz, II. Abdülhamit Dönemi'nin eğitim anlayışını tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirme noktasında literatüre katkı sunmayı ve gelecekte yapılacak benzer çalışmalar için bir referans oluşturmayı amaçlamaktadır.

Yapılan değerlendirmeler ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda şu önerilerde bulunulabilir:

- Aynı dönemde farklı bölgelerde yayımlanan gazetelerin eğitim haberleri karşılaştırılarak bölgesel farklılıklar ve benzerlikler daha net bir şekilde ortaya konabilir.
- Gazete haberlerine ek olarak dönemin eğitimle ilgili sosyal etkinlikleri, kültürel faaliyetleri ve toplumsal tepkilerini içeren detaylı içerik analizleri yapılabilir.
- Eğitimle ilgili haberlerin sadece içeriği değil, aynı zamanda bu haberlerin nasıl yayıldığı ve etkileri de incelenerek basın ve eğitim arasındaki ilişkiler daha kapsamlı bir şekilde analiz edilebilir.
- Basın tarihi ile ilgili çalışmalar sosyoloji, tarih ve eğitim bilimleri gibi farklı disiplinlerin bakış açılarıyla ele alınarak daha kapsamlı ve derinlemesine incelemeler yapılabilir.
- Osmanlı basınının eğitim politikaları üzerindeki uzun vadeli etkileri değerlendirilerek bu etkilerin günümüze kadar olan yansımaları araştırılabilir.
- Farklı ülkelerde aynı dönemdeki basın ve eğitim sistemleri ile Osmanlı basını ve eğitim sisteminin karşılaştırılması, araştırmalara uluslararası bir perspektif kazandırabilir.

Kaynakça

- Acar, K. (2008). 1905 Rus Devrimi'nin genel bir değerlendirmesi. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (24), 79-98. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/254550> adresinden 13.02.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Akbulut, U. (2013). Osmanlı basın tarihine bir katkı: Gazetelerin yayınlanma amaçları üzerine (1831-1876). *Turkish Studies*, 8(5), 31-57.
- Altın, H. (2016). Osmanlı pedagoğlarında disiplin, ödül ve ceza fikirlerine dair örnekler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (57), 1869-1884. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat1596> adresinden 13.02.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Altın, H. (2018). II. Abdülhamid Döneminde bir eğitim kurumu: Dârülmualimîn-i âliye. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED)*, 8(16), 93-112.
- Anton Flettner. (t.y.). <https://www.britannica.com/biography/Anton-Flettner> adresinden 21.12.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Armaoğlu, F. (1997). *19. yüzyıl siyasî tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Buzpınar, Ş. T. (2024). Midhat Paşa (1822-1884). *Türk Maarif Ansiklopedisi*. <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/midhat-pasa> adresinden 02.02.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Cohen, L., Manion, L., Morrison, K. (2021). *Eğitimde araştırma yöntemleri*. (E. Dinç, K. Kiroğlu, Çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Cüçük, E., Işıktaş, E. (2021). The anatomy of a student uprisal: The case of the Bursa Sultani (1914) from the perspective of political considerations in the Ottoman educational

- system. *Turkish History Education Journal*, 10(1), 115-134. <https://doi.org/10.17497/tuhed.896543> adresinden 14.12.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Çakmak, Z. (2003). Hersek isyanı. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 241-254.
- Çelenk, S. (2008). Türk eğitim tarihinde lâikleşme süreci. *İlköğretim Online*, 7(2), 368-375. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/90955> adresinden 09.02.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Çetin, S. (2022). Osmanlı mizah basınında maarif (1874-1922). *Belgi Dergisi*, 24(2), 319-344. <https://doi.org/10.33431/belgi.1051634> adresinden 31.12.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Doko, E. (2015). *Albert Einstein*. Doğu'dan Batı'ya düşüncenin serüveni aklı düşünce ve felsefenin Doğu'dan doğuşu: Babil-Keldanî-Çin-Hint-İran-İbranî gelenekleri. (B. A. Çetinkaya, Ed.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Figes, O. (1997). *A People's tragedy: The Russian revolution, 1891-1924*. New York: Penguin Books.
- Fortna, B. C. (2005). *Mekteb-i hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde İslâm, devlet ve eğitim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Garip, E. (2018). Kuril adaları sorunu ve Kuril adalarının silahlandırılması. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 195-206. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/698921> adresinden 13.02.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Gencer, A. İ. (1991). Ayastefanos antlaşması. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4, 225.
- Gencer, A. İ. (1992). Berlin antlaşması. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5, 516-517.
- Gencer, B. (2004). The rise of public opinion in the Ottoman Empire (1839-1909). *New Perspectives on Turkey*, 30, 115-154. <https://doi.org/10.1017/S0896634600003939> adresinden 13.02.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Gümüş, M., Yüksel, R. (2020). Osmanlı Devleti'nin parçalanma süreci ve basının yaklaşımı: 1875 Hersek isyanı örneği. *İctimaiyat*, 4(1), 31-46. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.734578> adresinden 21.12.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Gürbüz, M. V. (2003). Genesis of Turkish Nationalism. *Belleten*, 67(249), 495-518. <https://doi.org/10.37879/belleten.2003.495> adresinden 09.02.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Halaçoğlu, A. (2002a). Bulgar mezâlimi. *Türkler Ansiklopedisi*, 13, 557-571.
- Halaçoğlu, A. (2002b). Balkan savaşları (1912-1913). *Türkler Ansiklopedisi*, 13, 532-556.
- Hasegawa, T. (1981). *The february revolution, Petrograd, 1917*. Washington: University of Washington Press.
- İbrahimov, O. (2006). *Tuna vilayet gazetesi (1865-1866)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İnuğur, M. N. (1978). *Basın ve yayın tarihi*. İstanbul: İ.İ.T.İ.A. Nihad Sayâr Yayın ve Yardım Vakfı Yayınevi İşletmesi Yayınları.
- Kavas, A. (2001). Japonya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23, 571-573.
- Kılıç, H. (2014). *I. Dünya Savaşı'nda İstanbul basınında eğitim (İkdâm, Tanîn, Tercümân-ı Hakikat gazetelerine göre)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kırımlı, H. (1996). Gaspıralı, İsmâil Bey. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13, 392-395.
- Knorr-Bremse. (t.y.). <https://www.knorr-bremse.com/en/company/history/> adresinden 13.02.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Kocabaşoğlu, U. (1991). Tuna Vilayet Gazetesi. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2(2), 141-149.

- https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000317 adresinden 23.06.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Koçyiğit, S. (2007). Farklı ülkelerde okul öncesi eğitim kurumlarının gelişimi, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Koloğlu, O. (1992). *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de basın*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koloğlu, O. (2006). *Osmanlı'dan 21. yüzyıla basın tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Maxim, M. (2012). Tuna. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41, 372-374.
- Narinç, Ö. (2021). 1844-1944 yılları arasında Bulgaristan'da yayınlanan Türkçe gazeteler. *ANKARAD*, 2(3), 173-200.
- Ortaylı, İ. (2014). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda paranın tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Patoğlu, E. B. (2018). *Osmanlı Devleti'nde askeri rüştiyeler*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Patoğlu, F. (2025). *Kadının modern eğitime ilk adımı: İnas rüştiyeleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (2. Baskı). (M. Bütün, S. B. Demir, Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Polat Haydaroglu, İ. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı okullar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Somel, S. A. (2010). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sönmez, C. S., Erdenanar, R. (2022). Atatürk Döneminde frengi ile mücadele. *Atatürk Yolu Dergisi*, (71), 256-274. <https://doi.org/10.46955/ankuayd.1147281> adresinden 13.02.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Steele, M. W. (2013). The Great Northern famine of 1905-1906: Two sides of international aid. *國際基督教大學學報 3-A, アジア文化研究*, (39), 1-15.
- Süzgün, İ. (2025). İki savaş bir coğrafya: Yaşar Nabi Nayır'ın Balkanlar ve Türklük ile değişen dünyamız adlı eserlerinde değişen balkanlar imgesi. *Journal of Balkan Studies*, 5(1), 113-147.
- Şimşek, T. (2023). Osmanlı Devleti son dönemi öğretmen okullarına bir bakış. *Milli Eğitim Dergisi*, 52(238), 1065-1088. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.1107512> adresinden 13.02.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Taşdemirci, E. (2001). Türk eğitim tarihinde azınlık okulları ve yabancı okullar. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(10), 2-19.
- Topuz, H. (1973). *100 soruda Türk basın tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk basın tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tuna Gazetesi*. R. 1 Eylül 1321-31 Kânunusani 1322 / 14 Eylül 1905-13 Şubat 1907, Sayı 5-7, 10-18, 20, 24-53, 61-63, 65-70, 72-78, 80-84, 86-88, 90-125, 127-135, 137-147, 149-152, 154-208, 210-263, 265-273, 275-287, 289-298, 300-315, 318-415.
- Uçarol, R. (1985). *Siyasî tarih*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zengin, Z. S. (2007). II. Abdülhamit Döneminde yabancı ve azınlık mekteplerinin faaliyetleri. *Belleten*, 71(261), 613-652. <https://doi.org/10.37879/belleten.2007.613> adresinden 02.02.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Zürcher, E. J. (2004). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.